

Stát ve třetím tisíciletí

Hans-Adam II.
vládnoucí kníže z Liechtensteinu

Stát ve třetím tisíciletí

Hans-Adam II.
vládnoucí kníže z Liechtensteinu

Grada Publishing

Upozornění pro čtenáře a uživatele této knihy

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být reprodukována a šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele. Neoprávněné užití této knihy bude trestně stíháno.

Nakladatelství děkuje za významnou podporu partnerům vydání této knihy:

Sdružení CZECH TOP 100

Historický spolek Liechtenstein

Koruna Česká, monarchistická strana Čech, Moravy a Slezska

Monarchistické občanské sdružení MONOS

Občanské sdružení Laissez Faire

Hans-Adam II.

vládnoucí kníže z Liechtensteinu

Stát ve třetím tisíciletí

Přeloženo z německého originálu „Der Staat im dritten Jahrtausend“

od Hanse-Adama II, vládnoucího knížete z Liechtensteinu,

vydaného nakladatelstvím van Eck Verlag, Liechtenstein, 2009.

Authorized translation from the german language edition entitled „Der Staat im dritten Jahrtausend“ by Hans-Adam II, the Reigning Prince of Liechtenstein, published by van Eck Verlag, Liechtenstein, 2009. www.vaneckverlag.li

Copyright © 2009 Prince Hans-Adam II of Liechtenstein. All rights reserved.

TIRÁŽ TIŠTĚNÉ PUBLIKACE

Vydala Grada Publishing, a.s.

U Průhonu 22, 170 00 Praha 7

tel.: +420 234 264 401, fax: +420 234 264 400

www.grada.cz

jako svou 4307. publikaci

Překlad Jiří Knap

Odpovědná redaktorka Mgr. Andrea Bláhová

Technická redakce a sazba Eva Hradiláková

Počet stran 208

První vydání, Praha 2011

Vytiskly Tiskárny Havlíčkův Brod, a.s.

Translation © Grada Publishing, a.s., 2011

ISBN 978-80-247-3652-5

ELEKTRONICKÉ PUBLIKACE

ISBN 978-80-247-8512-7 (ve formátu PDF)

ISBN 978-80-247-8513-4 (ve formátu EPUB)

Obsah

O autorovi	7
Úvod	9
1. Právo na sebeurčení – osobní přesvědčení	13
2. Počátky státu	25
3. Role náboženství při vytváření státu	29
4. Velikost států a vliv vojenské technologie	39
5. Monarchie, oligarchie a demokracie	53
6. Americká revoluce a nepřímá demokracie	67
7. Švýcarská ústava z roku 1848 a cesta k přímé demokracii	71
8. Lichtenštejnská ústavní reforma z roku 2003	77
9. Slabiny tradiční demokracie	85
10. Stát budoucnosti	93
10.1 Právní stát	97
10.2 Sociální stát	113
10.3 Vzdělávací systém	121
10.4 Doprava	123
10.5 Státní finance	127
10.6 Národní měna	133
10.7 Další funkce státu	144

11. Ústava státu budoucnosti	147
12. Strategie, jejichž pomocí by mohl být realizován stát budoucnosti	153
13. Výhled do třetího tisíciletí	171
Příloha: Návrh ústavy pro stát ve třetím tisíciletí	177
Rejstřík	197

O autorovi

Hans-Adam II. vládnoucí kníže z Liechtensteinu

Kníže Hans-Adam II. se narodil v roce 1945, je nejstarším synem knížete Franze Josefa II. Lichtenštejnského a kněžny Giny. Studoval ve Vídni na Skotském gymnáziu, na gymnáziu ve švýcarském Zuozu a na univerzitě v St. Gallenu, kde v roce 1969 absolvoval s titulem licenciát. Dne 30. července 1967 se oženil s Marií Aglaë, hraběnkou Kinskou z Vchynic a Tetova. Mají spolu čtyři děti.

Roku 1970 pověřil otec Hanse-Adama reorganizací, řízením a správou celého majetku knížecího rodu, v roce 1984 se kníže stal stálým zástupcem vládce. Dne 13. listopadu 1989 nastoupil po smrti svého otce vládu.

Pod vedením knížete Hanse-Adama II. vstoupilo Lichtenštejnsko úspěšně v roce 1990 do Organizace spojených národů a v roce 1995 do Evropského hospodářského prostoru. V roce 2003 hlasovali voliči v Lichtenštejnsku výrazně ve prospěch jím navrhovaného dodatku k ústavě, který posílil demokracii a monarchii.

Dne 15. srpna 2004 jmenoval kníže Hans-Adam II. svého nejstaršího syna, dědičného knížete Aloise, svým stálým zástupcem, aby jej připravil na následnictví, a sám se nyní věnuje spíše majetkovým otázkám knížecího rodu.

Úvod

Předně bych rád poděkoval všem, kteří se ujali nelehkého úkolu pročíst rukopis tohoto díla a poskytli mi podněty k mnohým opravám a doplněním. Předkládaná kniha je výsledkem desetiletí trvajících kritického střetu s otázkou smyslu a účelu státu. Intelektuální dobrodružství, jež začalo již v dobách mých gymnaziálních studií – jak zmiňuji v první kapitole –, ani dnes, po mém odchodu z aktivního politického života, ještě není zcela uzavřeno.

Můj přítel, který je profesorem a s nímž jsem diskutoval o tom, do které kategorie patří tato kniha, se mě ptal: Jde o pojednání z dějin politického či ústavního zřízení, politický manifest, paměti, nebo o historickou knihu? Čím déle jsem o tom uvažoval, tím více se dílo před mýma očima měnilo v kuchařku s politickými recepty, které naše rodina shromáždila za uplynulá staletí a desetiletí. Úkolem těchto receptů je učinit myšlenku státu ve třetím tisíciletí stravitelnější pro co největší množství lidí. Ať už tyto recepty vypadají jakkoliv, jedno je možné říci s jistotou již dnes: z politických receptů uplynulých staletí a tisíciletí je bezpochyby možné se mnohému naučit, avšak třetí tisíciletí potřebuje nové recepty, které budou lépe odpovídat přáním a potřebám lidstva. Na konci druhého tisíciletí začala pro část lidstva epocha demokracie. Doufejme, že demokracie ovládne třetí tisíciletí a potom i vzdálenější budoucnost lidských dějin a nezůstane, podobně jako v předešlých tisíciletích, časově a geograficky omezenou poznámkou pod čarou dějin lidstva.

Jaký stát chce lidstvo ve třetím tisíciletí? Prezident Kennedy, jehož jsem měl tu čest jako mladý muž osobně poznat, řekl při své nástupní řeči v roce 1961: „Neptej se, co může stát udělat pro tebe, ale co můžeš ty udělat pro stát.“ Tehdy jsem byl mladý, plný idealismu a přesvědčen o pravdivosti prezidentova výroku. Dodnes jsem sice neztratil všechny své ideály, ale několik desetiletí zkušeností vytěžených z působení v národní i mezinárodní politice, počítaje v to i mnoho let strávených v čele malého, zato však moderního demokratického

státu, mě přesvědčilo o opaku: „Neptej se, co může občan udělat pro stát, ale raději co může stát lépe než kterákoliv jiná organizace udělat pro občana.“ Jmenovanou organizací může být obec, jakákoliv mezinárodní organizace, nebo dokonce soukromá firma. Úkolem této knihy je vyložit, proč je stát pojatý jako monopolní podnik nejen neefektivním podnikem se špatným poměrem ceny a výkonu, ale mimo to představuje nebezpečí pro celé lidstvo, čím déle v této podobě trvá.

Kdo se kritickým pohledem ohlédne po lidských dějinách, zvláště ve 20. století, může vnímat stát jako reálné ohrožení svobody a života každého jednotlivce. Odmítnutí státního zřízení jakožto celku se na tomto pozadí jeví jako pochopitelné. Přeje si lidstvo vůbec stát ve třetím tisíciletí? Není možné konečně realizovat starobylou utopickou představu o společnosti bez státu? Odmítání státního zřízení je známé pod řeckým pojmem anarchie; dlouhou dobu šlo o mírumilovné a mírné hnutí zaměřující se na osobní vlastnictví. Anarchisté však možná nedostatečně zvážili, že osobní vlastnictví předpokládá právní řád. Bez státu je ovšem všeobjímající právní řád pouze těžko uskutečnitelný a natrvalo neudržitelný.

Na konci 19. století byla část anarchistického hnutí ovlivněna socialisticko-komunistickou ideologií, která odmítala osobní vlastnictví a podporovala násilí. Cílem komunismu bylo dosáhnout beztrždní společnosti bez státu. Přechodnou fází umožňující dosažení tohoto cíle představovala diktatura proletariátu. Výsledkem byl totalitní stát, v jehož koncentračních táborech bylo zlikvidováno mnohem více lidí než v obecně známějších, nechvalně proslulých nacistických koncentračních táborech. Podle některých odhadů v nich pouze v Sovětském svazu zaplatilo za své politické přesvědčení životem až dvacet milionů lidí. V případě Číny jsou uváděna dokonce ještě vyšší čísla. Za kambodžský experiment s tzv. komunismem doby kamenné zaplatila životem třetina obyvatel. I když je tento odhad pravděpodobně přehnaný, výrazně převyšuje celkový počet šesti milionů obětí nacistických koncentračních táborů.

Proti tomu lze namítnout, že mezi národním socialismem a komunismem je minimálně jeden teoretický rozdíl: Kdo se narodil jako Žid, zůstal Židem a byl nacisty zavražděn v koncentračním táboře. Avšak kdo se narodil do role třídního nepřítele, měl alespoň teoretickou možnost přijmout socialismus a komunismus za svůj nebo se nechat obrátit. Tím se socialismus s komunismem dostávají ideově blíže tradičním světovým náboženstvím než národní

socialismus, což však v politické praxi nečinilo žádný podstatný rozdíl. Kdo se narodil jako třídní nepřítel, dostal pouze zřídka možnost obrátit se. Za Stalina, Mao Ce-tunga, Pol Pota, jiné diktátory ovšem nevyjímaje, nechránilo jednotlivce ani obrácení k socialismu a komunismu před záhubou v koncentračním táboře.

Bylo by jistě příjemnou a úspěšnou změnou, kdyby se lidstvu ve třetím tisíciletí podařilo proměnit všechny státy v podniky poskytující služby, jež by na obecné rovině a na základě přímé i nepřímé demokracie a práva na sebeurčení sloužily lidem. Akcionáři tohoto podniku služeb „státu“ by byli vlastní občané, jimž by stát, jak bude vyloženo v kapitole deset, vyplácel vlastní zisky.

Anarchista by samozřejmě mohl namítnout, že monarcha z rodiny, která vládne po staletí, nemůže prosazovat zrušení státu. K tomu bych však chtěl poznamenat, že lichtenštejnská knížata nejsou za působení v čele státu placena ani ze státních prostředků, ani daňovými poplatníky. Na rozdíl od takřka všech jiných podobných zřízení jsou náklady na monarchii hrazeny soukromým majetkem knížete, respektive celého knížecího rodu. Úřad hlavy státu sice nabízí dostatek příjemných momentů a jisté výhody, avšak při snaze o dosažení lidského štěstí jde spíše o zábranu než o nutnost, a to nejen kvůli zodpovědnosti, již je třeba převzít – jde i o očekávání, která není možné naplnit.

Jako přesvědčený demokrat, jenž chápe demokracii v podstatně širším smyslu, než je dnes zvykem, směřuji svou knihu především k těm, kteří nemají chuť číst několikasetstránkové vědecké dílo. Ani politici na to nemají čas, ovšem pouze za předpokladu, že právě neprohráli volby. Proto jsem se snažil napsat knihu co nejsrozumitelněji, vypustil jsem poznámky pod čarou a nekladu příliš vysoké nároky na předběžné znalosti čtenáře.

Další důvod spočívá v obtížích, jaké by způsobila nutnost v každém jednotlivém případě dokládat zdroj informací, které se ke mně v průběhu posledních desetiletí dostaly; ať už šlo o značné množství přečtených knih a článků, nebo o rozhovory vedené s vědci mnoha rozličných oborů, eventuálně s politiky na národní i mezinárodní úrovni, a stejně tak s významnými osobnostmi, jež jsem potkal v této éře. Proto jsem se v první kapitole omezil pouze na líčení osobních zkušeností, jež výrazně formovaly můj názor na stát. Bylo mi dopřáno sledovat stát z mnoha různých úhlů pohledu: jako hlava státu; jako politik, který musí v přímé demokracii uspět v referendu; jako obchodník, aktivní nejen ve vlastním státě, ale také napříč kontinenty; jako historik-diletant, fascinovaný

lidskou evolucí a kriticky promýšlející vliv vojenské technologie, dopravy a hospodářství na velikost státu. Od druhé do deváté kapitoly se pokouším vyzdvihnout právě ty momenty, které v minulosti ovlivnily dějiny lidstva a budou je nadále ovlivňovat v budoucnosti. Jde mimo jiné o náboženské a ideologické představy, hospodářské a komunikační systémy a stejně tak o vojenskou technologii. Sedmdesát stran věnovaných dějinám lidstva se některým čtenářům bude zdát příliš málo, jiným bude tato část knihy připadat příliš dlouhá.

Pokud se o dějiny příliš nezajímáte, můžete přeskočit kapitoly jedna až devět a soustředit se rovnou na desátou až třináctou. Zde jsou podány návrhy, jež poslouží ke zvýšení demokratičnosti a efektivity tradičního demokratického právního státu. Zmíněny jsou i možné způsoby, jak v postupných krocích ve třetím tisíciletí uskutečnit ideu moderního demokratického právního státu. Cílem pro třetí tisíciletí musí být přeměna států v podnik poskytující služby, jenž prospívá lidem. Lidé by již neměli sloužit státům a být ohroženi válkami či jinými procesy spojenými s existencí státu. To je cílem návrhu ústavy pro stát třetího tisíciletí, vysvětleného v jedenácté kapitole a připojeného v příloze.

1. Právo na sebeurčení – osobní přesvědčení

Ještě jako gymnazista jsem se na konci 50. let zajímal o důvody, jež tehdy vedly k alžírské válce. Ani při nejlepší vůli jsem nemohl pochopit, jak je možné, že ani ne dvacet tisíc Lichtenštejnců disponuje právem na sebeurčení, zatímco různým národnostním skupinám v Alžírsku, jež čítají několik milionů lidí, není toto právo přiznáno.

Se stejným problémem jsem se tváří v tvář setkal také v roce 1966 ve Francové době, když jsem jako student ekonomie byl na praxi v jednom bankovním domě ve španělském Baskicku. Diplomacie nikdy nepatřila k mým silným stránkám a v diskuzi jsem nemohl odolat pokušení logicky vyložit, že pokud několik málo Lichtenštejnců má nárok na sebeurčení, musí mít samozřejmě podobný nárok i Baskové. Baskičtí přátelé ze mě měli radost a přátelé španělští prokázali více diplomatického taktu, než jsem předvedl já. Mohli mi – a nikoliv zcela neoprávněně, namítnout – že pokud nemají právo na sebeurčení Baskové, pak Lichtenštejnci už vůbec ne.

Pokud se člověk narodí do rodiny podobné mé, nechybí mu zpravidla vědomí historických a mezinárodních souvislostí. O dějinách a světové politice jsme v rodině vždy intenzivně a kriticky diskutovali, od jistého věku jsem byl schopen nejen chápat podstatu těchto diskuzí, ale také se na nich aktivně podílet. Všem účastníkům diskuze bylo přitom jasné, že náboženská legitimizace, respektive formulka „z Boží milosti“, nejsou dostačující pro legitimizaci dědičné monarchie i státní autority. Naše názory se však rozcházely v otázce, zda tento model přestal fungovat až v 19. století, nebo ještě dříve. Na druhou stranu jsme byli všichni toho názoru, že ideologická legitimizace v podobě nacionalismu nebo socialismu byla slepou uličkou historického vývoje. I přes zásadní problémy se nám demokracie jevila a jeví jako jediná důvěryhodná alternativa k legitimizaci „z milosti Boží“. V otázce výběru nejvhodnějšího modelu demokracie se názory jednotlivých členů mé rodiny rozcházely.

V mládí jsem se zájmem sledoval několik desetiletí probíhající proces dekolonizace. Všechny demokratické a hospodářské modely, ať už z kuchyně britské, francouzské, nebo americké, se však bohužel dříve nebo později ukázaly být jak politickým, tak hospodářským neúspěchem. Singapur nebo Jižní Korea jsou – alespoň z ekonomického hlediska – výjimkami, které potvrzují pravidlo. Odborníci z oblasti politiky a ekonomie vcelku jednohlasně prorokovali Singapur při vyhlášení nezávislosti pochmurnou politickou i hospodářskou budoucnost. Jižní Korea byla ještě dlouho po válce považována za problémový případ bez budoucnosti. Státům v Asii, Africe a Latinské Americe bohatým na nerostné suroviny předpovídali experti v 60. letech světlou budoucnost. Nacionalismus a socialismus se však v těchto státech bohužel postaraly nejen o likvidaci jakéhokoliv modelu demokracie, ale zpravidla také hospodářství.

Dalším problémem bylo, že státy, které setřásly koloniální vládu, byly takřka bez výjimky umělými výtvary. Hranice vytyčovaly koloniální velmoci, aniž braly ohledy na místní obyvatelstvo. Vznikly tak státy s velmi heterogenním obyvatelstvem, tzv. mnohonárodnostní státy. V tomto ohledu se ukázaly jako zajímavé zkušenosti z doby klasického mnohonárodnostního státu, tedy habsburské monarchie. Na velmi omezeném prostoru se střetávali a mísili lidé různých jazyků, ras a náboženství. Jazyk se mnohdy měnil od vesnice k vesnici, vedle katolické vesnice ležela vesnice protestantská nebo ortodoxní, celý obrázek doplňovala židovská menšina. Ničivé účinky nacionalismu, který vyvrátil habsburskou monarchii a dovedl Evropu až k politickým katastrofám 20. století, se projeví i mimo břehy starého kontinentu. Menšiny jsou nadále utlačovány, vyháněny, nebo dokonce vyhazovány.

Intenzivní rodinné diskuze o problémech habsburské říše a s nimi spojený zájem o jiné multikulturní a nábožensky pestré říše nebo státy světových dějin, to vše je snadno pochopitelné, obzvláště pokud si uvědomíme, že jsme po staletí pěstovali velmi úzké a dobré vztahy s Habsburky. Má rodina měla silné postavení v dnešním Rakousku a na Moravě už v době babenberských vévodů, předchůdců Habsburků. Po vymření babenberských vévodů ve 13. století podporovala Habsburky. Pouze v krátkých údobích v 15. a 16. století jsme nepatřili ke stejné náboženské a politické straně. Vedle politických vztahů jsme však také byli příbuzní. Například má prababička byla mladší sestrou následníka trůnu Františka Ferdinanda d'Este. V naší rodině se vášnivě diskutovalo o tom, jaké politické reformy by zachránily habsburskou monarchii před zánikem.

Švýcarský příklad, který jsme měli přímo před očima, vybízel k samozřejmému řešení: silně rozvinutá lokální demokracie a politická decentralizace. Politickou decentralizaci habsburské monarchie navrhoval po smrti Františka Josefa I. během první světové války mladý císař Karel, to už ale bylo příliš pozdě.

V druhé polovině 20. století se dokonce i Švýcarska dotkl problém menšin, který zasáhl kanton Bern s hlavním městem. Tento kanton patří mezi největší a nejvýznamnější ve Švýcarsku. Vedle německy mluvící protestantské většiny žila v oblasti Jura menšina francouzsky mluvících katolíků, která se cítila politicky a hospodářsky znevýhodňována. Snaha o větší autonomii pro francouzskou část kantonu Bern narazila zprvu u německy mluvícího obyvatelstva na jednoznačné odmítnutí. Při eskalaci konfliktu došlo k několika bombovým atentátům, radikální složky dokonce požadovaly připojení francouzsky mluvící oblasti Jura k Francii. Švýcarská spolková vláda se do tohoto vnitřního kantonálního konfliktu vložila a pokusila se uplatnit v roli prostředníka mezi znesvářenými stranami. V roce 1974 se konečně podařilo nalézt řešení. Francouzsky mluvící menšina rozhodla hlasováním o vytvoření vlastního kantonu Jura. K tomuto řešení se přiklonila výrazná většina, pouze některé francouzské obce by raději zůstaly v kantonu Bern. Po neočekávaně a překvapivě příznivém politickém i hospodářském vývoji kantonu Jura se některé z těch obcí, které setrvaly v kantonu Bern, rozhodly připojit se ke kantonu Jura. Pro mě představovalo toto mírové a demokratické řešení působivý příklad demokratického řešení konfliktně vyhocené situace a možnosti prosadit právo na sebeurčení na obecní rovině.

Vedle osobně laděného a rodinným zázemím podmíněného zájmu o politiku a historii jsem se během studia ekonomie a práva v St. Gallenu intenzivně zabýval komunistickým plánovaným hospodářstvím ve východní Evropě. Nikdo v naší rodině nepochyboval, že se komunismus v této oblasti zhroutl, otázkou bylo pouze kdy a jak. Můj otec, kníže František Josef II., byl přesvědčen, že se Sovětský svaz rozpadne mírovou cestou ještě před dovršením milénia. Po zkušenostech s vysokými cenami ropy od začátku 70. let, z kterých kynul Sovětskému svazu výrazný prospěch, jsem se přikláněl k názoru, že k hospodářskému zhroucení dojde až po přelomu tisíciletí a že bude spojen se závažným válečným konfliktem, kdy se ke slovu dostanou jaderné zbraně. Nakonec měl pravdu otec, neboť v roce 1989 se rozběhl proces rozpadu sovětského impéria a státy střední a východní Evropy dostaly možnost osvobodit se od socialistické diktatury.

Ovlivněn znalostmi o negativních důsledcích rozpadu habsburské monarchie jsem tehdy začal uvažovat, jak by bylo možné sovětské impérium reformovat, aby se dalo zabránit jeho rozpadu. Dospěl jsem k závěru, že mnohonárodnostní státy, kterým hrozí rozpad, ochrání před zánikem pouze důsledně provedené radikální reformy.

Na rozdíl od habsburské monarchie však reforma sovětského impéria a zavedení tržního hospodářství byly podmíněny totální reformou ekonomiky. Přesto však lze najít styčné body. Oba státy byly mnohonárodnostní a žila zde pestrá směsice menšinového obyvatelstva. Často pouze náhodné vytyčování hranic mezi provinciemi a lokálními republikami, jež bezohledně rozdělovaly území menšin, v sobě neslo zárodek budoucího problému, jenž hrozil přerůst v etnické čistky a občanské války. Minority však mohou po staletí pokojně žít vedle sebe, pokud ovšem nejsou napadeny zákeřnou nemocí nacionalismu nebo se nestanou obětí demagogie náboženských fanatiků. Pestrá směsice minorit může působit blahodárně na obohacení kultury a ekonomiky dané oblasti, jak ukazují zkušenosti z mnoha světových oblastí.

V době zjevné krize sovětského impéria v 80. letech se mi zdálo, že právo na sebeurčení prosazované na úrovni obce, omezení pole působnosti státu na úlohy spojené se zahraniční a obrannou politikou, na vnitřní bezpečnost a justici, radikální privatizační program a okamžitá integrace do světového hospodářství skýtají možnost záchrany sovětského impéria. Prezident Gorbačov nebyl tou správnou osobou, protože nerozpoznal nutnost provedení tak radikální reorganizace. Nicméně lze předpokládat, že i při správném odhadu by šance na úspěch byla minimální. Nejprve by s pomocí vojska a KGB (tajné státní bezpečnosti) musel eliminovat komunistickou stranu, aby pak s pomocí KGB a proti vůli vojska drasticky omezil výdaje na zbrojení. Následné vybudování právního státu by bylo možné uskutečnit až poté, co by KGB byla zbavena moci. Na druhou stranu je třeba ocenit historické zásluhy prezidenta Gorbačova, který se postaral o to, aby rozpad proběhl mírově, bez občanské války a bez použití atomových zbraní. Nezbyvá než doufat, že historici v budoucnosti patřičně ocení státnickou prozíravost prezidenta Gorbačova a tehdejších vrcholných politiků Sovětského svazu.

V druhé polovině 20. století bojovala Kanada s politickým problémem francouzsky hovořící menšiny v Québecu. Téměř polovina místního obyvatelstva požadovala nezávislost, jejíž prosazení by však vyústilo v problémy s anglicky

hovořící menšinou a původním indiánským obyvatelstvem, jež chtěly zůstat součástí Kanady. Tehdy se mi naskytla příležitost diskutovat s Kanaďany o možném řešení na základě práva na sebeurčení na rovině obce. Výsledkem bylo, že rozlohou podstatně větší a na nerostné suroviny bohatší část Québecu s hlavním městem Montrealem zůstala součástí Kanady. Část obyvatelstva, jež se vyslovila pro samostatnost, žije v relativně úzkém územním pásu kolem řeky svatého Vavřince. Za těchto okolností by nezávislost pro frankofonní menšinu ztratila na zajímavosti. Poté co byly francouzské menšině uděleny určité výsady, se problém prozatím jeví jako vyřešený.

S opačným případem se setkáváme v Jugoslávii, kde ve stejné době došlo k naprostému selhání vedení, obzvláště v Srbsku a Chorvatsku. Proces rozpadu Jugoslávie provázely dlouhá a krvavá občanská válka a etnické čistky. Politicky a hospodářsky byla Jugoslávie mnohem blíže západoevropským demokraciím a tržnímu hospodářství než sovětské impérium, a přesto došlo ke katastrofě.

Zásahy mezinárodního společenství v Jugoslávii byly od začátku nešťastné. Nevměšování a nedotknutelnosti hranic prosazovaným v první fázi chyběl jasný koncept, který by odvrátil hrozící občanskou válku. Když zazněly první výstřely, začalo mezinárodní společenství uznávat suverenitu jednotlivých republik v rámci existujících hranic, a to s vědomím, že s jedinou výjimkou Slovinska byly jejich hranice umělé a velmi sporné. Kdyby mezinárodní společenství podmínilo uznání suverenity Jugoslávie a nedotknutelnosti jejích hranic respektováním práva na sebeurčení na rovině obce, bylo snad možné Jugoslávii zachránit a vyhnout se občanské válce. Pod tlakem a s podporou mezinárodního společenství by pak bývalo bylo možné ponechat jugoslávskému státu pouze základní kompetence a na konci tohoto procesu by mohla Evropská unie takto od základu zreformovanému státu výhledově slíbit i členství. Došlo by i k úpravě hranic mezi dílčími republikami, které by lépe odpovídalo přáním a potřebám místního obyvatelstva. Vzniklé dílčí republiky by pak mohly převzít kontrolu nejen v sociální a hospodářské oblasti, ale i v jistých dílčích oblastech práva, které byly dosud plně v kompetenci centrální vlády. Takové uspořádání nevylučuje, že by mezinárodně nemohla být těmto dílčím republikám přiznána plná samostatnost, obzvláště pokud by se prokázalo, že jejich návrhy týkající se práva na sebeurčení nejsou respektovány centrální vládou. Uznání dílčích republik by přirozeně záviselo na respektování práva na sebeurčení na úrovni obcí. Bohužel však na půdě starého kontinentu zase jednou došlo

k etnickým čistkám, jimž Evropa pouze přihlížela, což celosvětově poškodilo její pověst.

Je zde však i další okolnost, která mě záhy vedla k přesvědčení, že státy budou v následujících sto letech vystaveny mnohem větším odstředivým silám, než tomu bylo ve století předešlém. Hrozí reálné nebezpečí rozpadu, ať už pokojného, nebo ve víru občanské války. Když jsem v 60. letech dokončoval studia v St. Gallenu, převládal jak v ekonomice, tak v případě států názor „*the bigger, the better*“, tzn. „čím větší, tím lepší“. Malé státy, mezi nimi Lichtenštejnsko, jež bylo kromě toho monarchií, byly považovány za pozůstatky dávno zmizelého věku a nebyla jim přisuzována takřka žádná šance na přežití. Evropa prý může politicky a hospodářsky přežít pouze za předpokladu, že se spojí. Jeli-kož se ode mě očekávalo, že se stanu hlavou právě takového trpasličího státu, přemýšlel jsem, zdá vůbec má smysl připravovat se na „zaměstnání“, jež nemá žádnou budoucnost. Proto jsem se začal intenzivně zabývat otázkou malých států.

Z dějin známe jak období, kdy převažovaly menší státy, tak etapy, kdy převládal model velkého státu. Politickou scénu v Evropě v době před římskou říší ovládaly malé státní útvary, jako byly městské státy antického Řecka. Po rozpadu římské říše zaplnily prázdný prostor opět nevelké státní útvary, které dominovaly až do konce středověku. Poté se opět prosadil trend velkých států a centralizace, jehož pomyslným završením a vrcholem se mělo stát splnutí evropských států v Evropskou unii.

Jako student ekonomie jsem si však nemohl nevšimnout, že hospodářský úspěch Lichtenštejnska po druhé světové válce byl v příkrém rozporu s převládajícím názorem „*the bigger, the better*“. Když jsem na tento rozpor mezi teorií a praxí upozornil experty, dostalo se mi odpovědi, že ekonomický rozkvět Lichtenštejnska lze vysvětlit postavením finančního centra, turismem a poštovními známkami. Turismus sice hrál před druhou světovou válkou jistou roli v hospodářství této malé země, byl však zcela ochromen v důsledku války a později hrál pouze podřadnou roli. Známkový představitel sice ve srovnání s většími státy slušný zdroj státního rozpočtu a napomáhaly k udržování nízkých daní, nelze však jimi vysvětlit hospodářský růst po druhé světové válce. I po první světové válce byla snaha podpořit pozici finančního centra nízkými daněmi a optimálními zákony, úspěch se však nedostavil, což lze přičíst především restriktivním devizovým předpisům v meziválečné Evropě. Anšlus Rakouska v roce 1938

ke třetí říši vedl z obavy před obsazením Lichtenštejnska k odčerpání většiny zahraničních peněz ze země.

Každý, kdo se v 60. letech obšírněji zabýval lichtenštejnskými statistikami, se mohl snadno přesvědčit, že motorem hospodářského úspěchu Lichtenštejnska po druhé světové válce byl průmysl. Počátky lichtenštejnského průmyslu sahají do druhé poloviny 19. století, kdy byla úspěšně uzavřena celní unie s habsburskou monarchií. Nízké daně v kombinaci s levnou a vzdělanou pracovní silou značně zvýšily přitažlivost Lichtenštejnska pro sousední švýcarský textilní průmysl, který zásoboval největší trh habsburské říše. První světová válka a zánik habsburské monarchie připravily menší lichtenštejnský průmysl o odbytiště, jež byla nyní hledána na švýcarském trhu, jelikož vysoká cla a devizové předpisy ztěžovaly export do zbytku Evropy. Tuto změnu orientace na švýcarský trh umožnila pouze skutečnost, že Švýcarsko bylo připraveno uzavřít s malým Lichtenštejnem podobně výhodnou celní smlouvu jako předtím s habsburskou říší.

Po druhé světové válce již západní Evropa neopakovala chybu, kterou udělala po první světové válce, kdy jednotlivé státy svými nacionalistickými předpisy takřka hermeticky uzavřely své trhy. Nejen zásluhou amerického tlaku byl nakonec liberalizován obchod zvláště v průmyslovém odvětví v západní Evropě se Spojenými státy a Kanadou.

Otevírající se světové průmyslové trhy nabídly malému Lichtenštejnsku, jež se odvolávalo na skromnou, ovšem více než stoletou tradici, netušené možnosti. Vzdělané obyvatelstvo, nízké daně a takřka žádná byrokracie, kterou si tento celkem dobře fungující právní stát nemohl dovolit, byly faktory, které přilákaly zahraniční investory a poskytly nadaným domácím podnikatelům možnost se vypracovat. Lichtenštejnsko bylo kromě toho atraktivní i pro vysoce kvalifikovanou odbornou pracovní sílu z Německa a Rakouska, jejíž politická a hospodářská budoucnost byla po druhé světové válce nejistá. Pokud až do roku 1945 odcházeli Lichtenštejnci za prací do Švýcarska, stalo se naopak Lichtenštejnsko atraktivní pro gastarbeitery ze Švýcarska.

Čím intenzivněji jsem se zabýval otázkou hospodářského rozmachu Lichtenštejnska a mnoha úspěšných malých firem, které vznikaly nejen v Lichtenštejnsku po druhé světové válce, tím více jsem docházel k přesvědčení, že převládající názor „*the bigger, the better*“ se výrazně rozchází s realitou.

Před druhou světovou válkou byl dálkový obchod obtížný a drahý. Problémy vznikaly v souvislosti s vysokými náklady na dopravu, s nespolehlivostí

obchodních cest, špatnými komunikačními možnostmi, obchodními celními bariérami a s technickými předpisy. Velké státy, které nebyly odkázány na obchod, protože byly schopny naplnit poptávku pouze vlastními zdroji, měly v soutěži s malými státy, jimž tato možnost chyběla, rozhodující výhodu. Uvnitř vlastních hranic mohly být obchodní bariéry zdolány, u ceněných nerostných surovin a jiných produktů, jejichž výroba byla z rozličných důvodů regionálně omezena, mohlo být docíleno monopolu. Lodní doprava byla mnohem levnější než doprava po souši. Státy jako Francie proto vybudovaly své vodní dopravní tepny s vynaložením značných nákladů, část státu byla protkána rafinovaně zbudovaným systémem kanálů. Jiné státy jako Velká Británie, podobně i antické Řecko, byly zvýhodněny samotnými přírodními podmínkami, jelikož všechny jejich hospodářsky důležité regiony byly dosažitelné z moře. Námořní národy pak obvykle zaznamenávaly i největší úspěchy při vytváření svých koloniálních říší. Tyto říše pak disponovaly v rámci svých hranic takřka všemi nerostnými surovinami a také dostatečně velkými odbytišti, které výrazně usnadňovaly vybudování průmyslu.

Menší státy, obzvláště ty, které neměly přístup k moři, byly v době začínající průmyslové revoluce dvojnásobně znevýhodněny. Nerostné suroviny totiž musely z velké části importovat za vysokých nákladů, navíc bylo třeba pro masovou průmyslovou výrobu zajistit velká odbytiště, která obvykle neposkytoval domácí trh. Exporty, pomocí kterých musely být financovány importy, nebyly v důsledku obchodních překážek a vysokých cen dopravy na odbytových trzích velkých států konkurenceschopné. Čím více levnější, často lepší a masově vyráběné produkty vytlačovaly starší řemeslnou výrobu, tím kritičtější byla hospodářská, sociální, politická a vojenská situace malých států. Od konce středověku až do konce druhé světové války pokračoval trend z hospodářských a vojenských důvodů nezadržitelně ve směru velkých států.

Pokud to mohu posoudit, došlo po druhé světové válce nejen k přerušení tohoto trendu, směr vývoje se dokonce obrátil ve prospěch malých států, a to nejen z hospodářských, ale také z vojenských důvodů, jak se pokusím vyložit níže. Rozeznal to již rakouský profesor Leopold Kohr (1909–1994), který tento poznatek s několika svými přáteli shrnul do výrazu „*small is beautiful*“, tzn. „malé je krásné“. K tomuto přesvědčení je však nevedly ani tak hospodářské nebo vojenské úvahy jako spíše lidská dimenze, která se podle nich ve velkých státech a firmách ztrácela. Profesor Leopold Kohr byl velkým příznivcem

Lichtenštejnska a po druhé světové válce zemi několikrát navštívil. Měl jsem tehdy tu čest a potěšení ho poznat a dostal jsem možnost s ním o této otázce diskutovat.

Mizející překážky v obchodu se na tzv. Západě postaraly o výrazné snížení nákladů na dopravu po souši, výstavba silniční a železniční sítě umožnila dokonce i v případě tak malé země, jako bylo Lichtenštejnsko, levný dovoz ku prospěchu konzumentů a vybudování konkurenceschopného vývozního průmyslu, čímž získala pracovní síla. Byla zde však ještě jedna okolnost příznivá pro Lichtenštejnsko: průmyslový vývoj se odklonil od levné masové produkce ve směru malých, flexibilních a inovativních postupů, jejichž produkty umožňovaly větší ziskové rozpětí. Lichtenštejnsko nabízelo po druhé světové válce takřka ideální předpoklady k tomu, aby byla tato možnost využita a došlo k rychlé industrializaci.

Větší státy nyní ztratily oproti malým státům, jako bylo Lichtenštejnsko, svou hospodářskou výhodu, dokonce byly znevýhodněny. Jejich průmysl byl, především s ohledem na nákup a prodej, zaměřen na domácí trh, respektive na kolonie. Obvyklým důsledkem bylo, že se nakupovalo za vysokých nákladů, výchozí produkty nedržely krok s nejnovějším vývojem, prodej byl závislý na chráněném trhu a celosvětový vývoj konkurence nebyl pozorně sledován.

Kdo ještě dnes věří tomu, že cla a jiné obchodní zábrany mohou ochránit domácí trh, škodí své zemi hned ve dvou ohledech:

1. Konzument je nucen spokojit se s vyšší cenou a nižší kvalitou.
2. Jsou ohrožena pracovní místa, protože vyšší ceny musí platit nejen konzument, ale i výrobce, což oslabuje jeho konkurenceschopnost vůči zahraniční konkurenci.

Jelikož Lichtenštejnsko nemohlo svým firmám v oblasti průmyslu nabídnout žádný domácí trh, musely se podniky od počátku orientovat na evropský, nebo dokonce na světový trh. Přes 40 procent exportu lichtenštejnského průmyslu míří mimo Evropu, dobrých 10 procent do Švýcarska, jež je možné označit takřka za domácí trh, a zbylých více než 40 procent si mezi sebou rozdělí zbytek Evropy.

Další vývoj velmi rychle donutil úspěšné lichtenštejnské podnikatele, aby zaktivizovali své dceřiné společnosti v zahraničí; tímto vývojem je míněn